

Lietuvos verslo elito įmonių aplinka, kilmė ir kaita 1995–2004 metais

Vilius Šimkus

Doktorantas

Lietuvos istorijos institutas

XX amžiaus istorijos skyrius

El. paštas: vilius.simkus@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos stambiausios Lietuvos įmonės, jų aplinka, kilmė, kaita ir kitos ryškiausios charakteristikos 1995–2004 m. Šis laikotarpis pasirinktas, nes tik nuo 1995 m., besibaigiant pirmajam privatizacijos etapui, Lietuvoje susiformuoja stambių verslininkų sluoksnius, kuris reikšmingiausias transformacijas patiria iki 2004 m. Tyrime pasitelkiami stambiausių pagal apyvartą Lietuvos įmonių sąrašai, apimantys po 200 bendrovių kiekvienais pasirinktais metais. Analizuojama, kas daugiausia prisidėjo prie šiuose sąrašuose esančių įmonių kaitos, kaip šios įmonės keitėsi įkūrimo metu, įkūrimo vietas, ekonominių sektorių, finansinių rodiklių atžvilgiu. Atskira darbo dalis skirta stambiausių verslo įmonių kilmės nustatymui ir kaitos kilmės požiūriu analizei. Tyrime pasitelkiami įvairūs enciklopediniai, žiniasklaidos šaltiniai, statistikos duomenys, publikuoti atsiminimai ir interviu. Analizė rodo, kad stambiausios verslo įmonės aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje fundamentaliai pasikeitė, ypač vyraujančių ekonominių sektorių ir verslo kilmės požiūriu.

Reikšminiai žodžiai: verslo elitas, verslo kilmė, ekonomikos sektoriai, praeito amžiaus paskutinis dešimtmetis, verslininkai.

Background, Origins and Changes of the Lithuanian Business Elite Companies 1995–2004

Summary. The article analyses the largest Lithuanian companies, their background, change, origin and other major characteristics in the period of 1995–2004. This period was chosen because it was only from 1995, after the end of the first phase of privatisation, that a layer of major entrepreneurs emerged in Lithuania, which was undergoing the most significant changes until 2004. The study uses lists of the largest Lithuanian companies by turnover, covering 200 companies for each selected year. The analysis focuses on the factors which contributed most to the change in these lists, and on the way how the companies on the lists changed in terms of the year of their establishment, place of establishment, economic sectors, and financial indicators. A separate part of the paper is devoted to the origin of the largest business enterprises, while identifying and analysing change in terms of the origin. The study makes use of various encyclopaedic and media sources and the statistical data, published memoirs and interviews. The analysis shows that the largest business enterprises in Lithuania changed fundamentally during the period under consideration, especially in terms of the dominant economic sectors and the origin of the business.

Keywords: business elite, business origins, economic sectors, 1990s, entrepreneurs.

Įvadas

Problematika ir aktualumas. Praeito amžiaus paskutinis dešimtmetis pastaruoju metu yra tapęs labiausiai visuomenę dominančia praeities epocha, žmones ji veikia nostalgikiškai, kaip vartotojiškos kultūros Lietuvoje ištakos, o kartu kaip pavojingas, chaotiškas laikotarpis, šie vaizdiniai perteikiami muziejuose ir literatūroje¹, tačiau epocha jau kuris laikas tapo ir istorinių tyrimų objektu², tiesa, verslininkai šiuose tyrimuose neregistruojami. Nepaisant to, pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje pasirodė kelios neakademinės knygos, visuomenę supažindinusios su verslo raida ir ypač ryškiausiomis asmenybėmis³, tačiau vis dar nėra įprasta analizuoti visuomenę dominančių verslo elito susikūrimo bei raidos, įtakos ekonomikai ir pirminio kapitalo kilmės ypatumų. Beveik 30 metų sudaromi ir skelbiami stambiausių Lietuvos įmonių sąrašai vis dar nepatenka į mokslininkų akiratį, nors turi potencialo atskleisti pirmojo atkurto Lietuvos Respublikos dešimtmečio specifiką, įtakingiausių visuomenės grupių paveikslą, ekonomikos raidą. Lietuvos verslo elito formavimosi istorija padeda atsakyti į šiuos klausimus: kaip Lietuvos verslo elitą paveikė privatizacija ir teisėsaugos reformos? Kaip praeito amžiaus paskutinio dešimtmečio krizės ir visuomenės transformacija Lietuvai integruojantis į Vakarų atsispindi stambiausių Lietuvos įmonių sąrašuose? Kiek Lietuvos verslo elite buvo prieštarų visuomenėje vertinamų verslų, kilusių iš sovietinių galios struktūrų, nomenklatūros, įmonių administracijos ir nusikalstamos veiklos? Kaip Lietuvos verslo žemėlapyje didėjo užsienio kapitalo valdomų įmonių dalis?

Šio tyrimo objektas yra didžiausios Lietuvos įmonės, jų kaita stambiausių įmonių sąrašuose ir šių kaitą nulėmę išoriniai faktoriai nuo 1995 m. iki Lietuvai įstojant į Europos Sąjungą (toliau – ES). Tyrime analizuojama, kokie ryškiausi išorės veiksniai Lietuvoje nulėmė stambiausių įmonių sąrašų sandarą ir kaitą, kokios buvo būdingiausios šių įmonių ir jų savininkų finansinės, regioninės, veiklos pradžios, ekonomikos sektorių ir lyties charakteristikos; daugiausia dėmesio skiriama įmonių verslo kilmėi. Į šį tyrimą dėl apskaitos specifikos nepateko finansines paslaugas teikusios įmonės.

Šiame tyrime didžiausios Lietuvos įmonės yra vertinamos pagal jų metinę apyvartą, kuri pateikiama analizuojamu laikotarpiu sudarytuose didžiausių Lietuvos įmonių sąrašuose, verslo kilmė suprantama kaip savininkų socialinės aplinkos ir pirminio kapitalo kilmė. Darbo pavadinime vartojama sąvoka *verslo elitas* čia siejama su ekonominiais rodikliais ir būtent stambiausių įmonių apyvarta. Toks pasirinkimas sietinas su problemišku verslininkų lyginimu pagal kitus kriterijus, viešumo, įtakos visuomenei ar labdaros mastą, o turtingiausių sąrašai šiuo laiku beveik nėra sudaromi. Nors istoriografijoje pastebėta, kad posovietinėse visuomenėse dažnai susiduriama su juridinio nuosavybės statuso problema, mat kai kurie verslininkai linkę neviešinti informacijos apie savo

¹ *Rūšių atsiradimas. 90-ųjų DNR: parodos katalogas*, Vilnius: Balto, 2020, 224 p.

² A. Petraitytė-Briedienė, 2017; R. Vasinauskaitė, 2010; R. Geleževičius, 2003.

³ *Verslo amžius 1918–2018, II tomas*, Kaunas: VšĮ Leidybos idėjų centras, 2019, 544 p.; Arvydas Stašaitis, *Kaip kūrėme kapitalizmą*, parengė Darius Pocevičius, Vilnius: Kitos knygos, 2021, 334 p.

turtą arba net veikti per statytinius⁴, šiame tyrime verslo elitu laikomi tik stambiausių įmonių pagrindiniai savininkai, o ne tiesiog didelį turtą turintys fiziniai asmenys.

Laikas ir erdvė. Tyrimas analizuoja Lietuvos verslo elitą, jo aplinką ir jo kaitą nuo pat Lietuvos Respublikos atkūrimo, tačiau apsiribota 1995 m. riboženkliu, nes iki tų metų didžiausių Lietuvos įmonių sąrašų nebūta arba į juos įtraukta tik nedidelė įmonių dalis, o Lietuvos statistikos departamento duomenys dėl besikeičiančios įmonių rodiklių skaičiavimo metodologijos ir įmonių vengimo teikti duomenis yra nepatikimi. Antra vertus, dauguma stambiausių Lietuvos įmonių iki 1995 m. vis dar buvo valstybinės, todėl jas tirti nėra prasminga. Pasirinkta analizuoti laikotarpį tik iki 2004 m., nes įstojus į ES Lietuvos ekonomika pasiekė kokybiškai naują vystymosi etapą ir buvo iš esmės baigtas įmonių privatizavimas. Šiame straipsnyje analizuojamos tik Lietuvoje registruotos įmonės.

Metodologija. Tyrime analizuojamas verslo elitas, pasitelkiant tranzitologijos teorinę priegią, šiame kontekste tai specifinė žiūros į aprašomą dinamišką epochą perspektyva. Baltijos šalyse, skirtingai nei Višegrado grupės valstybėse, dešimtam dešimtmetyje įgyvendinta „radikaliai neoliberali makroekonominė, struktūrinė ir socialinė politika“⁵. Tai reiškia, kad šiame regione greičiau nei kur kitur įvykdytas užsienio prekybos ir investicijų liberalizavimas, esant fiksuotam valiutos kursui, griežtai monetarinei politikai, itin sparčiai privatizacijai. Visa tai nulėmė ir specifinį santykį su pramone, verslu – Baltijos šalims nepavyko išsaugoti paveldėtos pramonės mastų, tačiau finansai, nekilnojamojo turto (toliau – NT) verslas, transportas, komunikacijos, informacinės technologijos išaugo, todėl ekonominiuose sektoriuose per visą aptariamąjį laikotarpį vyko sparti kaita. Kaip pereinamoji epocha šis laikotarpis (1990–2004 m.) vertinamas ne kaip savarankiškas, bet kaip iš vienos pusės glaudžiai susijęs su sovietmečio tikrove, o iš kitos – artėjantis link Lietuvos tapimo ES nare. Panašiai kaip Lietuvos elitą istoriografijoje laikomas kilusiu iš sovietmečio epochos⁶, taip ir čia analizuojami verslininkai matomi kaip dažniausiai susiję su socialinėmis sovietmečio grupėmis. Todėl tranzitologija šiame tyrime padeda paaiškinti ekonominių sektorių ir verslo įmonių kilmės kaitą.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tikslas: atskleisti stambiausių Lietuvos įmonių kaitą, tam įtaką dariusius faktorius ir verslo kilmę 1995–2004 m.

Uždaviniai:

- 1) parodyti pagrindinius politinius, ekonominius ir socialinius faktorius, dariusius įtaką stambiausių Lietuvos įmonių veiklai;
- 2) atskleisti stambiausių Lietuvos įmonių specifiką, kaitą ir vietą Lietuvos ekonomikoje;
- 3) nustatyti stambiausių Lietuvos verslo įmonių verslo kilmės grupes ir jų kaitą.

⁴ I. Matonytė, 2001, p. 143.

⁵ D. Bohle, B. Greskovits, 2012, p. 96.

⁶ R. Janušauskas, 2008, p. 85–100.

Šaltiniai. Šio straipsnio pagrindinis šaltinis – *Verslo žinių* pateikti stambiausių Lietuvos įmonių sąrašai. Jie buvo sudaromi kasmet nuo 1995 m., šio tyrimo imtis – penkerių skirtingų metų atvejai. *Verslo žiniose* pateikiami kiekybiniai duomenys derinti ir su Lietuvos statistikos tyrimų Lietuvos įmonių reitingų knyga, tačiau joje įmonės vertinamos pagal specialią skaičiavimo metodiką, todėl sąrašai šiek tiek skiriasi; prioritetas teiktas aiškesnį apyvartų rodiklį pateikiančioms *Verslo žinioms*⁷. Nustatant konkrečių įmonių verslo kilmės grupių priklausomybę pasitelktos visos prieinamos lietuviškos enciklopedijos, *Kas yra kas Lietuvoje* knygos⁸, *rekvizitai.lt* pateikiami duomenys, žiniasklaida: *Verslo žinios*, *Delfi*, *15min*, *Lietuvos rytas*, *Lietuvos žinios* ir regioninė spauda, atskleidę įmonių akcininkus ar tyrimui aktualius akcininkų biografijos faktus, leidusius identifikuoti kilmės grupes. Tyrimui taip pat pasitelktos verslininkų biografijos ar biografijų sąvadai, struktūruoti atsiminimai, žurnalistų studijos, tyrimai⁹.

Naujumas ir istoriografija. Lietuvos verslo kilmė 1990–2004 m. istorikų ir sociologų mažai tyrinėta. Yra studijų, skirtų Lietuvos ūkio perėjimui iš planinės ekonomikos į laisvąją rinką, privatizavimo procesams ir ūkio raidos strategijoms, taip pat analizuoti visuomenėje vykę pokyčiai. Keli bandymai aprašyti XX a. pabaigos–XXI a. pradžios verslo kaitą buvo greičiau proginiai¹⁰, juose ryškesnis tendencingas, nekritiškas pasakojimas, daugiausia dėmesio skiriama šio laikotarpio verslo lyderiams, konkrečių įmonių atsiradimo istorijoms¹¹, dažnai ignoruojamas platesnis socioekonominis kontekstas ir menkai tepaliečiamas pradinio kapitalo kilmės klausimas. Tokį išpūdį sustiprina ir tai, kad apie tiriamąjį laikotarpį paprastai rašo patys verslininkai, jų organizacijų atstovai, politikai arba žurnalistai. Iš jų galima paminėti platesnes sintezes pateikusius Liudviką Gadeikį, Rytį Staselį, Rimvydą Valatką, Rolandą Lukoševičienę, Tomą Kavaliauską, Mykolą Aleliūną¹², tačiau jų sintezių negalima pavadinti mokslinėmis studijomis. Tam tikra išimtimi dera laikyti istoriko Kastyčio Antanaičio *Verslo amžiuje* publikuotą tekstą „Tarp dviejų epochų – Lietuvos kelias iš sovietinės nelaisvės į laisvąją rinką: verslas Lietuvoje 1992–2004 m.“¹³, kuriame analizuojamas verslo paplitimas Lietuvoje, svarbiausių sektorių raida, sociokultūrinis verslininko įvaizdis. Be to, autorius kelia verslo kilmės klausimus ir gana kritiškai žiūri į nomenklatūros įsitraukimą į verslą ir politiką.

⁷ *Verslo žinios* didžiausių Lietuvos ir konkrečių ekonomikos sektorių įmonių sąrašus pateikė nuo 1995 m. Vėliau tam skirtas ir specialus leidinys: *Verslo klasė*, specialus *Verslo žinių* priedas, 2005, liepa. Minėtas statistikos tyrimų leidinys: *Lietuvos įmonės. Veiklos efektyvumas ir reitingai 2000–2004*, Vilnius: Viešoji įstaiga „Statistikos tyrimai“, 2006, 236 p.

⁸ *Kas yra kas Lietuvoje 93*, Vilnius: Politika, 1993, 186 p.; *Kas yra kas Lietuvoje*, Kaunas: Neolitas, 1995–2004; *Kas yra kas Vilniaus apskrityje 2003*, Kaunas: Neolitas, 2003, 888 p.; *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus], in: <https://www.vle.lt>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁹ *Verslo amžius 1918–2018, II dalis*, Kaunas: VšĮ Leidybos idėjų centras, 2019, 544 p.; *Vilniaus Rotary klubas, 1940–2010*, Vilnius: Grafija, 2010, 198 p.; Arvydas Stašaitis, *Kaip kūrėme kapitalizmą*, parengė Darius Pocevičius, Vilnius: Kitos knygos, 2021, 334 p.; Alvydas Sadeckas, *Iš kriminalisto gyvenimo*, Vilnius: Alma littera, 2021, 399 p.; Stasys Vaitekūnas, *Bronislovas Lubys*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, 503 p.

¹⁰ *Lietuvos verslo istorija*, 2010; *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019; *Visuomenės požiūris į verslininką*, 2013.

¹¹ *Nuo I. B. Volfo ir Engelmano iki Ragučio*, 2008; V. Akmenytė, G. Milerytė, V. Safronovas, 2010.

¹² *Lietuvos pramonininkų konfederacija*, 2009, p. 33–386; *Lietuvos verslo istorija*, 2010, p. 182–210.

¹³ *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019, p. 60–183.

Lietuvos verslo elito aplinka

Po 1990-ųjų pradėto rinkos ekonomikos diegimo viena ryškiausių visą visuomenę paveikusių problemų buvo nevaldoma infliacija. Anot Raimondo Kuodžio, sovietiniu laikotarpiu sukauptos gyventojų santaupos, kurių panaudojimo galimybės buvo ribotos, suformavo pinigų perteklių ir skatino infliaciją¹⁴, o Lietuvos centrinis bankas neturėjo jokių priemonių infliacijai suvaldyti ir nevykdė pinigų politikos. Nors kūrėsi nauji bankai, tačiau infliacija kėlė riziką verslui išsilaikyti¹⁵. Su didelėmis palūkanomis pinigų skolinę bankai iš bankrutuojančių verslo įmonių negalėjo atgauti paskolų ir mokėti didelių palūkanų indėlininkams, todėl 1993–1995 m. Lietuvoje bankrutavo 14 bankų iš 28. 1994 m. šalies ekonomika žengė į naują raidos etapą, kuris pasižymėjo infliacijos mažėjimu, perėjimu prie valiutų valdybos modelio ir ekonomikos stabilizavimo. Šios aplinkybės palankiai veikė prekybos verslo sektorių ir sąlygojo stabilesnę, labiau prognozuojamą veiklą. Didžiausias infliacijos šuolis buvo 1992–1994 m., o nuo 1997 m. infliacija jau nebuvo didelę įtaką verslui darantis veiksnys. Mažėjanti infliacija paveikė kai kurias verslo įmones: prekyba rusiškomis žaliavomis Vakarų Europoje tapo nuostolinga, krito pramonės rentabilumas. Mažėjant infliacijai, mažėjo kai kurių įmonių pajamos, o tai sukėlė blogų paskolų skaičiaus didėjimą ir bankrotų bangą¹⁶.

Antrasis išbandymas stambiausių įmonių raidai buvo 1998 m. Rusijos ekonomikos krizė¹⁷, kuri turėjo neigiamos įtakos ne tik Rusijos, bet ir aplinkinių šalių ekonomikai. Ši krizė stipriai paveikė Lietuvos eksportą ir importą: pablogėjo eksporto ir importo plėtros rezultatai, o prekyba su Rusija sumenko. 1997 m. net 50,2 % bendro Lietuvos importo buvo iš Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (toliau – NVS) šalių (39 % iš Rusijos), o 2000 m. tik 28,9 %. Bet ryšiai su ES šalimis po Rusijos krizės tapo tvirtesni, ir importo dalis nuo 26,4 % 1997-aisiais išaugo iki 48,1 % 2000-aisiais. Analogiškai po krizės ėmė keistis ir Lietuvos eksportas: 1997 m. 42,1 % eksporto buvo į NVS šalis, 2000 m. šio eksporto dalis jau buvo 13,5 %, o eksportas į ES tais metais pirmą kartą perkopė 50 %¹⁸. Labiausiai nuo Rusijos ekonomikos krizės iš Lietuvos didžiųjų įmonių nukentėjo prekiavusios su NVS šalimis, taip pat stambesnės pramonės įmonės, dažnai valdytos vyresnio amžiaus administratorių ir nomenklatūros atstovų, taigi krizė prisidėjo ir prie Lietuvos verslininkų kaitos¹⁹.

Aptariamuju laikotarpiu daug įtakos verslo elitui turėjo Lietuvos politikų iniciatyva pasirinktas demokratiškas, privatų verslą skatinantis liberalios rinkos kelias. Lietuva pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį intensyviai bendradarbiavo su Tarptautiniu

¹⁴ R. Kuodis, 2008.

¹⁵ I. Vetlov, 2002, p. 24–44.

¹⁶ L. Šadžius, 2004.

¹⁷ 1998 m. *Rusijos ekonomikos krizė* (kartais vadinama finansine krize ar Rusijos krize), tai 1998 m. rugpjūčio mėn. prasidėjusi ir 1999 m. pasibaigusi Rusijos vyriausybės ir Rusijos centrinio banko krizė, kurios metu stipriai nuvertėjo rublis ir buvo paskelbtas defoltas. Tai stipriai paveikė Rusijos ir posovietinių šalių ekonomikas. Plačiau apie krizę: V. Sipilä, 2002.

¹⁸ G. Miškinis, „Lietuvos užsienio prekyba“ [interaktyvus], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-uzsienio-prekyba-1>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

¹⁹ *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019, p. 177.

valiutos fondu (toliau – TVF) visose jo kompetencijos srityse ir jo rekomenduojama vykdė privatizaciją, liberalizavo kainas, taip užtikrindama laisvos rinkos įsitvirtinimą, ir įgyvendino TVF ekspertų parengtas ekonomikos stabilizacijos programas. 1993 m. premjero Adolfo Šleževičiaus su TVF pasirašytas ekonominės politikos memorandumas įpareigojo Lietuvą stabilizuoti finansų sistemą, tęsiant griežtą pinigų ir išdo politiką, spartinti struktūrines reformas, užtikrinant ekonomikos augimą, ir didinti investicijas, skatinant taupymą²⁰. Lietuvos politiką veikė ir Pasaulio bankas, aptariamuoju laikotarpiu ne tik teikęs analitinę ir techninę paramą, bet ir paskolinęs 490 mln. JAV dolerių. Šie pinigai panaudoti svarbiausiu Lietuvos transformacijos laikotarpiu iki 2002 m.²¹ Su verslo skatinimu ir konsultacijomis tiesiogiai buvo susijusi Europos Sąjungos inicijuota nuo 1993 m. Lietuvai pradėta teikti parama pagal PHARE programą. Būtent ja naudojantis sukurti pirmieji konsultaciniai verslo centrai, įkurti verslo inkubatoriai, smulkiojo ir vidutinio verslo skatinimo fondai²². 1990–2004 m. tiek dešiniųjų, tiek kairiųjų dominuojami Lietuvos Seimai nuosekliai rėmė privatų verslą, priimti Įmonių, Privatizavimo, Restitucijos ir kiti svarbūs įstatymai, nulėmę rinkos reformų kryptį ir apimtį. Nors aptariamuoju laikotarpiu 6 iš 10 Lietuvos premjerų iki 1990-ųjų priklausė komunistų partijai (toliau – KP), visos vyriausybės vykdė laisvosios rinkos reformas. Jų svarbą rodo tai, kad net penki premjerai turėjo ekonomikos mokslų daktaro laipsnį, o trys iki tapdami ministrais primininkais dirbo privačiame arba valstybiniame versle, palikę ministrų kabinetą privačiomis verslo konsultacijomis aktyviai užsiėmė Aleksandras Abišala ir Adolfas Šleževičius. Verslui plėtotis palankias sąlygas sudarė ir gana tvari demokratija Lietuvoje, kaip pažymi Zenonas Norkus, 1990–1996 m. demokratijos lygis Lietuvoje buvo aukštesnis už pasiektą Lietuvoje tarpukariu iki 1926 m., o nuo 1997 m. netgi galima kalbėti apie maksimalią *Polity IV* indekso reikšmę, pilnutinę demokratiją²³. Toks demokratijos lygis prisidėjo ir prie užsienio kapitalo atėjimo, ir prie stabilios verslo plėtos.

Valstybinių įmonių privatizavimas pradėtas 1991 m. ir vykdytas dviem etapais: už investicinius čekius (iki 1995 m. pabaigos) ir už grynuosius pinigus nuo 1996 m. Buvo privatizuojamos valstybinės įmonės, valstybinis butų fondas, kolūkių ir tarybinių ūkių turtas. Privačiomis turėjo tapti pramonės, žemės ūkio, statybos, prekybos, viešojo maitinimo, finansų, turizmo, žiniasklaidos įmonės, viešajam sektoriui pavaldžios turėjo likti energetikos, pašto, keleivinio ir geležinkelių transporto, sveikatos apsaugos, švietimo ir kitų socialinių paslaugų sferai priklausančios įmonės. Per pirmąjį etapą sparčiausiai privatizuoti žemės ūkio, statybos ir buitinių paslaugų sektoriai²⁴. Pagrindinėmis valstybinių įmonių privatizuotojomis tapo investicinės akcinės bendrovės, įmonių administracijos, o eiliniai darbuotojai neturėjo įmonių valdymo ir verslo patirties ir disponavo nedideliais akcijų paketais, todėl retai tapdavo verslininkais. Butų fondo privatizacija

²⁰ *International Monetary Fund. Annual Report*, 1992, p. 31; S. Kropas, G. Šidlauskas, 2002, p. 64–82.

²¹ „Pasaulio bankas“ [interaktyvus], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/pasaulio-bankas>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

²² L. Mažylis, 2006, p. 37–45.

²³ Z. Norkus, 2014, p. 567.

²⁴ Algis Žvirblis, „Privatizacija“ [interaktyvus], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/privatizacija>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

už investicinius čekius padėjo pagrindus nekilnojamojo turto rinkai Lietuvoje²⁵. Nuo 1995 m. privatizuojant valstybines įmones leidžiama dalyvauti užsienio investuotojams. Kadangi Sovietų Sąjungoje net ketvirtadalis šalies BVP buvo skiriama gynybai, daug stambių pramonės įmonių produkcijos Lietuvoje buvo skirta karinėms reikmėms²⁶, jas reorganizuoti ir privatizuoti pavyko tik iš dalies ir „nemažai pramonės gigantų (ypač elektronikos, mašinų pramonės), nepaisant vyriausybės finansų injekcijų, paskolų garantavimo ir kitų jiems išsaugoti skirtų priemonių, žlugo“²⁷. Privatizacija iš esmės paveikė visą Lietuvos ekonomiką, tik statybos, transporto, logistikos, informacinių technologijų, telekomunikacijų ir prekybos sektorių verslo įmonių plėtrai privatizacija turėjo santykinai nedaug įtakos. Antra vertus, sėkmingai privatizuotos stambios pramonės įmonės dešimtame dešimtmetyje sudarė Lietuvos verslo elito pagrindą ir vyravo stambiausių Lietuvos įmonių sąrašuose.

Verslas po 1990-ųjų tapo populiaria veikla Lietuvoje. Anot K. Antanaičio, 1990–1992 m. buvo sukurta daugiau nei 70 tūkst. įmonių, o 1992–1994 m. įkurta dar apie 80 tūkst. dažniausiai individualių įmonių. Taigi vien iki 1995 m. Lietuvoje įkurta per 150 tūkst. skirtingų įmonių²⁸. Po 1990-ųjų verslo suteikiamomis galimybėmis greitai praturtėti naudojosi ne tik žemiausio socialinio sluoksnio ir jauni žmonės, bet ir „daug buvusių inžinierių, gydytojų ir kitų garbingų profesijų atstovų“²⁹. Verslo kūrimo bumas dešimtame dešimtmetyje nėra savaime suprantamas dalykas. Sovietų Sąjungoje verslas buvo vaizduojamas išimtinai neigiamai, verslininkai paniekiamai viešai vadinti *spekulantais*. Neigiamas požiūris išliko ir aptariamuoju laikotarpiu – prekiaujamas Gariūnuose laikytas žmogaus nuopoliu, net ir 2012 m. pateikiamose gyventojų apklausose apie verslą 71 % apklaustųjų teigė, kad verslininkams rūpi tik pinigai, 62 % manė, kad Lietuvos verslo elitas susiformavo nelegaliai įsigijus nuosavybės po SSRS griūties. Panašus skaičius respondentų teigė, kad verslininkai dažnai pažeidžia moralinius principus³⁰. Prie tokio prasto įvaizdžio, žinoma, prisidėjo ir patys aptariamojo laikotarpio verslininkai, daugybė privatizacijos skandalų, nusikaltėlių atėjimas į verslą ir nusikalstamos machinacijos, ypač būdingos bankų sektoriui – tai tik menka dalis viešai aprašytų pereinamojo laikotarpio skandalų, kurie prisidėjo prie tokio paradoksalaus visuomenės santykio su verslu. Nors gausybė žmonių stengėsi tapti verslo elito dalimi, pačios pastangos laikytos amoraliomis, egoistiškomis ir dažnai kenkiančiomis visuomenės gerovei.

Žvelgiant iš laisvosios rinkos šalininkų pozicijos aptariama epocha buvo optimistiška, lydima aktyvaus gyventojų įsitraukimo į naujų verslų kūrimą ir beprecedenčio privataus sektoriaus augimo, jau 1993 m. daugiau Lietuvos gyventojų dirbo privačiame, o ne valstybiniame sektoriuje, o 2004 m. privataus sektoriaus generuojama kapitalo dalis

²⁵ *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019, p. 167.

²⁶ A. Aslund, 2001.

²⁷ R. Kuodis, 2008.

²⁸ *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019, p. 166–167.

²⁹ *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019, p. 187.

³⁰ *Ten pat*, p. 219.

buvo didesnė nei valstybės³¹. Antra vertus, ši epocha lydima eilės krizių ir problemų – pirmąjį penkmetį infliacija stipriai nuskurdino Lietuvos visuomenę, Lietuvos bankų krizė ir vėliau Rusijos ekonomikos krizė sąlygojo nemažai stambių, dažniausiai veikusių dar sovietmečiu ir privatizuotų pramonės įmonių bankrotus. Aptariamuju laikotarpiu išsilaikė ir sovietmečiu įdiegtas dažniausiai neigiamas visuomenės požiūris į verslą ir ypač verslo elitą. Šie verslo aplinkos bruožai stambiausių Lietuvos įmonių požiūriu buvo palankūs naujų verslininkų be sovietmečio šleifo ir užsienio kapitalo įmonių atėjimui ir įmonėms, kurios vystė savo verslus Vakaruose, o ne Rusijoje ar NVS šalyse, šios tendencijos pastebimos ir verslo elito sąrašuose.

Stambiausių Lietuvos verslo įmonių sąrašų struktūra ir kaita

Šiame skyriuje analizuojami stambiausių Lietuvos įmonių sąrašai, spausdinti *Verslo žinių* prieduose, pateikiantys po 200 didžiausia apyvarta pasižymėjusių įmonių nuo 1995 iki 2004 m. Kadangi šio straipsnio kontekste svarbiausia nurodyti šių sąrašų struktūrą, kaitą ir kilmę, pasirinkta analizuoti ne visus 10 skirtingų metų, o tik penkerių – konkrečiai 1995, 1997, 1999, 2001 ir 2004 m. – atvejus³². Toks pasirinkimas turi minusų – ne visos didelės įmonės pateko į žiniasklaidos sudaromas lenteles, kai kurios vengė viešumo dėl pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį buvusio pavojingo nusikalstamumo ar konkurencijos, taip pat kartais vaizdą galėjo iškreipti neskaidri buhalterinė apskaita. Iš į minėtus sąrašus nepatekusių reikšmingų įmonių galima paminėti *Philip Morris Lietuva* ir *UAB Aviabaltika*. Krišškai derėtų vertinti ir 1995 m. lentelę: joje dar nemažai santykinai nedidelių verslų, o dalis tuomet jau veikusių stambių įmonių sąrašuose pasirodo tik po kelerių metų. Antra vertus, patikimesnių duomenų nepavyko aptikti, o iš 1 000 šiame straipsnyje analizuojamų įmonių tikrai nemažai galima pasakyti tiek apie stambiausių įmonių raidą ir specifiką, tiek apie ryškiausias kaitos tendencijas, glaudžiai susijusias ir su Lietuvos ekonomikos transformacijomis.

1995–2004 m. Lietuvos versle buvo nepaprastai dinamiškas laikotarpis, tai atsispindi ir stambiausių įmonių sąrašuose. Iš 1995 m. pateikiamų 200 įmonių 2004 m. išliko tik 33, o iš 20 stambiausių išsilaikė 9. Kaitą neblogai atspindi ir bankrotai bei įmonių veiklos statistika: iš 1995 m. pateikto sąrašo bankrutavo 16 įmonių, o 28 nutraukė veiklą. Tačiau geriausiai dinamiką atskleidžia įmonių apyvarta. 1995 m. užteko 2,8 mln. Lt apyvartos, kad įmonė patektų į sąrašą, o 2004 m. kartelė jau siekė 59,8 mln. Lt. 1995 m. bendra 200 įmonių apyvarta siekė 7,107 mlrd. Lt, o 2004 m. net 53,478 mlrd. Lt. Taigi verslo elito stambiausių įmonių apyvarta per 10 metų išaugo 7,5 karto.

³¹ *Lietuvos statistikos metraštis 2005*, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2005 m. pateikiamos medžiagos pagrindu.

³² Konkrečiai tyrimui naudojamos lentelės paimtos iš „Didžiausias Lietuvos įmonių sąrašas“, in: *Verslo žinių priedas*, 1996-04-05, p. 3–4; „Didžiausios Lietuvos įmonės“, in: *Verslo žinių priedas*, 1998-09-28, p. 10–24; „Didžiausi Lietuvoje“, in: *Verslo žinių priedas*, 2000-06-30, p. 2–12; „Didžiausi Lietuvoje“, in: *Verslo žinių priedas*, 2002-07-08, p. 7–14; *Specialus Verslo žinių priedas. Verslo klasė: Top 1000 Didžiausios Lietuvos bendrovės*, 2005, liepa, 146 p.

Apyvartos augimas susijęs ir su verslo įmonių stambėjimu. 1995 m. dauguma įmonių plėtoja vieną ekonominę sritį, ekonomikoje vyravo tik keli koncernai, tuo metu dar ven-giantys pateikti savo verslo duomenis žurnalistams³³, o 2004 m. tarp stambiausių įmonių matyti mažiausiai 30 įmonių grupių³⁴, vienijančių nuo 3 iki 40 skirtingų bendrovių. Nors dauguma jų, nepaisydamos kiekybės, plėtojo tą pačią veiklos sritį arba patogiai atskir-davo gamybą nuo prekybos, čia išryškėja ir įvairiausiai koncernai – net 40 įvairiausių įmonių vienijo *Achemos* koncernas, dar platesnis buvo *MG Baltic*, išskaidytas į tris skir-tingas įmonių grupes, bendrai vienijančias net 53 bendroves, nepamirštinas ir tuomet pakilimą išgyvenęs 25 įmones jungęs *Rubicon* koncernas. Savo nišą tuomet aiškiai buvo atradęs *SBA* koncernas, dominavęs tekstilės ir baldų gamybos bei nekilnojamojo turto sektoriuose, dideliu spektru veiklų – nuo paslaugų iki prekybos ir pramonės – užsiėmė 13 bendrovių aprėpusi *Alga*. Iš vieną sritį vysčiusių įmonių grupių verta paminėti žė-mės ūkio sektoriaus lyderes *Litagros* ir *Agrokoncerno* grupes, pieno perdirbimo pramonę vysčiusius *Rokiškio sūrį* ir *Pieno žvaigždes*, telekomunikacijoje tuomet dominavo jau privatizuota *Lietuvos telekomo įmonių grupė*. Būta ir stambėjimo, kuris lentelėse neat-sispindi, – *Kretingos grūdai*, nors įvardijami kaip eilinė akcinė bendrovė, tuo metu jau valdė paukštynus Kaušėnuose, Telšiuose ir Plungėje bei penkis kiaulininkystės ūkius³⁵, taip pat akcinės bendrovės *Kauno grūdai* 1996 m. įvykęs susijungimas su *Kaišiadorių paukštynu* ir *Vilniaus paukštynu* kartais net traktuojamas kaip vienas ryškiausių įmo-nių jungimųsi pavyzdžių Lietuvoje³⁶. Šių įmonių situacija sąlygojo maisto pramonės, ypač grūdų perdirbimo, sutelkimą kelių įmonių rankose. Mangirdas Morkūnas teigia, kad verslo grupes kurtis, išnaudojant teisės aktų spragas, visų pirma skatino nesąžiningi motyvai, konkrečiai noras užimti paskirą ekonominį sektorių, jo rinką ir užkirsti kelią į jį ateiti konkurentams, taip pat didesnėms įmonėms palanki didelė derybinė galia dėl valstybės užsakymų³⁷.

Istoriografijoje teigiama, kad Lietuvos verslas iš esmės skyrėsi nuo tarpukario ir so-vietmečio epochų moterų dalyvavimo požiūriu. Tik vienetai moterų anksčiau užimdavo vadovaujamus postus stambiose įmonėse, o nuo 1993 m. jau net trečdalis naujų verslo įmonių vadovių buvo moterys, ir šis procentas tik didėjo³⁸. Stambiausių Lietuvos įmonių sąrašuose moterų skaičius tarp vadovų vis dėlto gana mažas ir aptariamuoju laikotarpiu didėjo lėtai: 1995 m. iš 200 tik 6 įmonėms vadovavo moterys, o 2004 m. šis skaičius padidėjo iki 13. Tarp pastarųjų net 6 buvo užsienio kapitalo įmonės, tad galima daryti prielaidą, kad lentelės greičiau atspindi užsienio verslo elito įmonių pastangas lyčių ly-

³³ Koncernai Lietuvoje kūrėsi nuo pat 1990-ųjų ir jau pirmuoju dešimtmečiu būta bandymų privatizuoti kuo daugiau skirtingų įmonių, tačiau dalis jų sukčiavo ir užsiėmė finansinėmis machinacijomis, todėl jų kūrėjai nuteisti, o įmonės išformuotos (pvz., *EBSW, Kauno holdingo kompanija, Luokė*), o dalis sugebėjo įsitvirtinti Lietuvos rinkoje ir yra ryškūs ir šiandien (*SBA* arba *VP grupė*). Žr. M. Morkūnas, 2017, p. 65.

³⁴ Jei pasitelktume Mangirdo Morkūno suformuluotą verslo grupių apibrėžimą („įvairiais tarpusavio ryšiais susietų įmonių ar organizacijų hierarchinė visuma, turinti bent vieną koordinacinį centrą“), aptiktume, kad tokių grupių 2004 m. sąrašė net daugiau nei ketvirtadalis. Žr. *ten pat*, p. 107.

³⁵ „Kretingos grūdai“, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/kretingos-grudai>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

³⁶ E. Katkevičienė, p. 14.

³⁷ M. Morkūnas, 2017, p. 108.

³⁸ *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019, p. 179.

gybės srityje nei gerėjantį Lietuvos įmonių požiūrį į moteris vadovaujamosiose pozicijose. Toks vyrų dominuojamas stambiausių įmonių vaizdinys bylotų apie vis dar konservatyvų Lietuvos verslo elitą, panašu, kad neatliepantį platesnių moterų įsitraukimo į verslą tendencijų visuomenėje. Tiesa, iš stambiausių įmonių vadovių ir akcininkių išsiskiria Ona Balžeikienė – ilgametė AB *Audimas* generalinė direktorė ir akcininkė, išsilaikiusi stambiausių įmonių vadovų sąrašė visą aptariamąjį laikotarpį, už nuopelnus verslui apdovanota Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino 1-ojo laipsnio medaliu³⁹.

Gera Lietuvos stambiausių įmonių kaitos iliustracija yra jų įkūrimo metai ir gyvavimo trukmė. Nors oficialiai visos akcinės bendrovės ar uždarnosios akcinės bendrovės įregistruotos po 1990-ųjų, iš pradžių stambiausių įmonių sąrašuose vyravo tik pavadinimą ar statusą pakeitusios ir sovietmečiu veikusios bendrovės. 1995 m. sąrašė tokių senų įmonių buvo net 176 (iš 200), daugiau nei pusė jų jau buvo privatizuotos, o 2004 m. senųjų įmonių liko 89, iš jų jau tik ketvirtadalis buvo valstybinės. Galima atkreipti dėmesį ir į naujų įmonių įkūrimo laiką: nors tarp naujų bendrovių dominavo 1990–1999 m. įkurtos įmonės, 2004 m. visai naujų verslų, įregistruotų per paskutinius ketverius metus, buvo jau 12 ir tik 3 įmonės buvo išsivysčiusios iš *perestroikos*⁴⁰ laikų kooperatyvų. Tad galima sakyti, kad tiriamuoju 1995–2004 m. laikotarpiu stambiausios Lietuvos verslo įmonės pasikeitė iš esmės – iki tol dominavusios sovietmečiu ir seniau sukurtos bendrovės užleido vietą aptariamuoju laikotarpiu įkurtosioms bendrovėms.

Stambiausios Lietuvos įmonės stipriai keitėsi ir geografiniu požiūriu. Iki 2004 m. Lietuvos verslo elitas koncentravosi didžiausiuose Lietuvos miestuose. Stambiausios įmonės jau 1995 m. nebuvo tolygiai pasiskirsčiusios visoje Lietuvos teritorijoje, tada penkiose mažesnėse Lietuvos apskrityse (Marijampolės, Alytaus, Telšių, Utenos ir Tauragės) buvo įregistruota 22,5 % stambiausių įmonių, o 2004 m. jų teliko 11,5 %. Labiausiai išaugo Vilniaus vaidmuo: 1995 m. Vilniuje registruotos įmonės sudarė 31,5 %, o 2004 m. – 44,5 %. Situacija kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose pakito nedaug: Kaune, Klaipėdoje ir Panevėžyje įmonių šiek tik sumažėjo, o Šiauliuose išliko tiek pat. Esminiu pokyčių lūžiu dera laikyti 2001 m., tais metais jau matoma labai panaši į iki 2004 m. išlikusią Lietuvos verslo elito kompoziciją, tiesa, tais metais smulkesnių apskričių kiekis sąrašė nedaug, bet mažesnis nei Lietuvai stojant į ES. Ši situacija atspindi ir bendresnį ekonomistų pastebėtą Lietuvos ekonomikos paveikslą šiuo laikotarpiu – dėl žemės ūkio ir pramonės įtakos menkėjimo, augant paslaugų sektoriui, gerokai padidėjo regioniniai skirtumai, o juose laimėjo regionai, palankesni paslaugų sektoriaus plėtrai, – sostinė, uostamiestis ir didžiausi Lietuvos miestai⁴¹.

Lietuvos ekonominių sektorių kaita ryškiausiai atsispindi stambiausių Lietuvos įmonių sąrašuose. Šiam tyrimui buvo išskirtos 9 ryškiausios Lietuvos ekonominės veiklos,

³⁹ „Ona Balžeikienė“ [interaktyvus], in: https://www.vrk.lt/2016-seimo/kandidatai?srcUrl=/rinkimai/102/rnk426/kandidatai/lrsKandidatasAnketa_rkndId-1103490.html, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁴⁰ *Perestroika* arba lietuviškai pertvarka, tai 1985–1991 m. Sovietų Sąjungos komunistų partijos vykdyta ekonominių, socialinių ir politinių reformų programa, kurios metu mėginta diegti rinkos ekonomikos elementų, leista imtis smulkaus verslo kooperatyvų forma. Plačiau: „pertvarka“, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/pertvarka/>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-10-11.

⁴¹ M. Starkevičiūtė, 2013, p. 79.

kai kurios jų iš dalies sutampa, bet atskleidžia bendresnę raidos vaizdinį (žr. 1 lentelę). Tarp verslo elito Lietuvoje mažėjo žemės ūkio, pramonės ir lengvosios pramonės įmonių, labiausiai daugėjo prekybos, IT ir telekomunikacijų, mažai kiekybiškai pasikeitė maisto pramonės, statybos ir NT bendrovių bei paslaugų sektoriaus įmonių vieta. 1 lentelė byloja, kad aptariamasis laikotarpis verslo elito požiūriu nebuvo pastovus ir nuspėjamas, matyti, kad verslo elito sąrašus palietė ir išorinės problemos. Tai ryšku kalbant apie pramonės, transporto ir logistikos įmones, kurių apyvarta po Rusijos ekonomikos krizės 1999 m. nukrito, tai atsispindi stambiausių Lietuvos įmonių sąrašuose. Nors šių įmonių skaičius sumažėjo, po kelerių metų jų vėl gerokai padaugėjo ir netgi atsirado daugiau nei iki krizės. Atskiros dėmesio reikalauja žemės ūkio įmonės, kurių 1995 m. sąrašė pasitaikė bent 7, o po dvejų metų dauguma jų bankrutavo arba apyvartos požiūriu nusmuko. Tai galima sieti su tikslesne stambiausių įmonių apskaita (paprastai žemės ūkio įmonės buvo gana nedidelės) ir tuo, kad dauguma jų buvo privatizuotos sovietinės administracijos, kuri buvo gana konservatyvi ir kartais nesugebėjo prisitaikyti prie greitai kintančių rinkos sąlygų. Jų vietą vėlesniuose stambiausių įmonių sąrašuose užėmė dideli žemės ūkio koncernai, kurių dalis ekonominės veiklos buvo žemės ūkis, o dalį pajamų duodavo prekyba. Specifinis ir maisto pramonės įmonių atvejis – jų skaičius iš pradžių padidėjo, o vėliau sumažėjo. Šios tendencijos aiškintinos, iš vienos pusės, išaugusių investicijų į maisto pramonę skaičiumi, pavyzdžiui, 1998 m. į ją investuota dvigubai daugiau nei 1995 m.⁴², kartu jų produkcija buvo paklausy NVS šalyse, todėl šių įmonių skaičius ir apyvarta augo. Nuosmukį po 1999 m. sąlygojo Rusijos ekonomikos krizė, kuri paveikė prekybą su NVS, be to, XXI a. pradžioje vyko spartus įmonių jungimasis ir didelių koncernų kūrimasis, kuris neaplenkė ir maisto pramonės įmonių. Iš pažiūros atrodo, kad menkai tepasikeitė paslaugų sektorius, tačiau įmonių priklausomybė ir veiklos pobūdis pakito iš esmės. 1995 m. tai daugiausia valstybinės įmonės, užsiimančios elektros, vandens, garo, dujų, pašto tiekimo paslaugomis, taip pat čia patenka apgyvendinimo ir projektavimo įmonės, kurių vėlesniais metais nepasitaiko. 2004 m. išlieka tik dalis stambiausių valstybinių paslaugų tiekimo įmonių ir verslo elito sąrašė atsiranda beveik visais atvejais privačios kelionių agentūros, lošimų ir loterijų organizavimo, žiniasklaidos, verslo konsultavimo įmonės.

1 lentelė. 200 stambiausių Lietuvos įmonių pasiskirstymas pagal ekonomines veiklas 1995–2004 m.

Metai	Žemės ūkis	Pramonė	Lengvoji pramonė	Maisto pramonė	Statyba ir NT	Transportas ir logistika	IT ir telekom.	Prekyba	Paslaugos
1995 m.	7	55	30	31	15	12	4	26	21
1997 m.	1	37	22	47	14	13	12	52	12
1999 m.	1	30	20	43	14	12	12	58	16
2001 m.	2	42	18	32	13	14	17	55	20
2004 m.	3	45	16	33	17	15	15	64	23

⁴² Lietuvos statistikos metraštis 2002, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2002, p. 482.

Tiesa, jei pasižiūrėtume tik į 20 stambiausių Lietuvos įmonių, pokytį pastebėtume ir šiek tiek kitose srityse – čia matyti, kaip stipriai išaugo prekybos įmonių reikšmė – 1995 m. vos dvi prekybos įmonės pateko į šį verslo elito lyderių sąrašą, o 2004 m. prekyba užsiimančių įmonių jau net 9. Šalia to nunyksta maisto pramonė, vos keliuose koncernuose 2004 m. viena ar kelios iš įmonių užsiima maisto pramone, o 1995 m. tai dažniausia ekonomikos veiklos sritis tarp 20 stambiausių įmonių (7). Bendrai stambiausių verslo įmonių ekonominės veiklos sričių kaita rodo poslinkį link paslaugų sektoriaus, pramonės įtakos mažėjimą ir visais atžvilgiais akivaizdų prekybos augimą.

Tokia dinamika glaudžiai susijusi ir su sparčia daugelį aprašomų sektorių palietusia privatizacija, kuri palaipsniui sumažino valstybinio sektoriaus įtaką. Ją galima įvertinti stambiausių įmonių sąrašus lyginant su visos Lietuvos ekonominių sričių kapitalo struktūra. Lietuvos statistikos departamentas pateikia 1997 ir 2003 m. duomenis ir kapitalą skirsto į valstybinį, privatų ir užsienio, todėl pabandydysime įvertinti tik bendriausias privatizavimo tendencijas svarbiausių išskirtų ekonominių veiklų požiūriu. Statistikos duomenimis, Lietuvoje 2003 m. daugelyje ekonominių sektorių gerokai sumažėjo valstybinio kapitalo dalis, privatus sektorius ryškiausiai dominavo mažmeninėje ir didmeninėje prekyboje, statyboje ir nekilnojamojo turto srityje, taip pat buvo didžiausia iš trijų grupių apdirbamojoje pramonėje, maisto pramonėje, viešbučių ir restoranų versle bei informacinėse technologijose. Didžiausia užsienio kapitalo dalis buvo telekomunikacijų srityje, didmeninėje prekyboje, apdirbamojoje ir maisto pramonėje, informacinių technologijų srityje, viešbučių ir restoranų versle. O valstybės dalis, nors ir susitraukė visų ekonomikos sričių atžvilgiu, išliko svarbi transporto ir sandėliavimo, pašto, nekilnojamojo turto ir statybos kapitaluose⁴³. Žvelgiant į 2004 m. Lietuvos stambiausių įmonių sąrašą, matyti, kad jis iš esmės atitiko Lietuvos kapitalo struktūros kaitos tendencijas – prekybos sektoriuje išaugo užsienio kapitalo dalis, o valstybinė tebuvo tik viena įmonė, transporto ir logistikos srityse išliko stambios ir įtakingos valstybinės įmonės (*Lietuvos geležinkeliai*, *Lietuvos avialinijos*), telekomunikacijos srityse užsienio kapitalas ėmė dominuoti privatizavus *Lietuvos telekomą*. Išimtimi dera laikyti tik statybos ir NT įmones, kurios verslo elito sąrašuose beveik visos yra privačios ir nėra nė vienos visiškai valstybinės. Yra ir esminis skirtumas – 2003 m. 47 % Lietuvos kapitalo buvo valstybės arba savivaldybių, o stambiausių įmonių sąrašė teliko 18 valstybinių įmonių ir vos trys iš jų 20 stambiausių įmonių sąrašė (6, 7 ir 13 vietos). Taigi verslo elitas ir jo ekonominiai sektoriai 2004 m. buvo daug labiau privatizuoti nei visas Lietuvos kapitalas ir tai teikia pagrindo kalbėti apie skirtingas ir platesnę Lietuvos verslo vaizdinį atskleidžiančias verslo kilmės grupes.

Lietuvos verslo elito kilmės grupės

Šiame skyriuje bus analizuojama verslo kilmė, nes tai menkai pažįstamas ir suprantamas reiškinys, pradžioje bus trumpai pristatytos visos Lietuvos stambiausių verslo įmonių sąrašuose aptinkamos verslo kilmės grupės, jų specifika ir atrankos principai, o skyriaus pa-

⁴³ *Lietuvos statistikos metraštis 1999*, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1999; *Lietuvos statistikos metraštis 2005*, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2005.

baigoje bus pateiktos bendriausios verslo elito kaitos tendencijos verslo kilmės požiūriu. Iš viso buvo išskirtos devynios verslo kilmės grupės – valstybinis, įmonių administratorių privatizuotas, užsienio kapitalo, iš *perestroikos* laikų kooperatyvų kilęs, politikų, galios struktūrų darbuotojų įsteigtas, profesionalų sukurtas, užribio verslas ir verslas nuo nulio.

Valstybinis verslas – tai visos aptariamoju laikotarpiu valstybei ar savivaldybėms priklausiusios įmonės. Šią kilmės grupę identifikuoti paprasčiausia – dažniausiai valstybinės įmonės buvo registruojamos kaip specialios paskirties akcinės bendrovės arba valstybinės įmonės⁴⁴, kitais atvejais straipsniuose apie įmonės veiklą paprastai įvardijama, kad ji valstybinė ar kad dalis jos priklauso valstybei. Kadangi tyrime analizuojamos stambios įmonės, dažnai jų privatizavimas aprašomas ir enciklopedijose. Nors valstybinės kilmės grupė 1995 m. viena gausiausių ir sparčiausiai sumažėjusi iki 2004 m., jau 1991–1995 m. įvyko fundamentalių pokyčių – privatizuota 5 714 įmonių, iš jų 2 928 didelės ir vidutinės⁴⁵, ir tai sudarė prielaidas kitos kilmės verslo elitui atsirasti. Analizuojamuoju laikotarpiu, kuris sutapo su antruoju privatizavimo etapu, daugiausia prie valstybinių įmonių mažėjimo prisidėjo sprendimai privatizuoti telekomunikacijų sektorių, alkoholio pramonę, naftos pramonės ir energetikos įmones. Apie valstybinio verslo raidą daugiausia rašė ekonomistai ir teisininkai, jie jį nagrinėjo privatizacijos kontekste⁴⁶. Valstybinės įmonės buvo glaudžiai susijusios su kai kuriomis kitomis verslo kilmės grupėmis: valstybinių įmonių privatizavimas buvo administracijos verslo kilmės grupės pradžia, dažnai per sėkmingai valstybės parduotą įmonę į Lietuvą ateidavo užsienio šalių kapitalas.

Administratorių privatizuotas verslas – tai įmonės, kurių kontrolinis akcijų paketas atsidūrė anksčiau jas valdžiusių direktorių, valdybos narių ar aukšto rango administratorių rankose. Analizuojamų įmonių kilmės priskyrimas administratorių privatizuotam verslui paprastai problemiškas, tokiam priskyrimui būtina identifikuoti konkrečius stambiausius akcininkus ar įmonės savininkus ir surasti jų biografijas, kurios įrodytų jų veiklą įmonėje iki privatizacijos. Tai ne visada pavyksta, nes biografiniai faktai dažnai nėra vieši. Kadangi čia analizuojamos tik didžiausios įmonės, daugumą administratorių pavyko identifikuoti, bet šaltiniai dažnu atveju paimti iš žiniasklaidos ar regioninių enciklopedijų. Dauguma šios verslo kilmės įmonių buvo pramonės (29), maisto pramonės (28), lengvosios pramonės (14) ir statybos (18) sektorių, bet pasitaikė ir nemažai prekybos (9), paslaugų (6), žemės ūkio (4), transporto ir logistikos (3) bendrovių. Kai kurios jų buvo privatizuotos reorganizuojant ankstesnes įmones, bet šios kilmės grupė apėmė ir verslus, kuriuos mūsų aptariami administratoriai įsigijo vėliau. Pavyzdžiui, Bronislovo Lubio privatizuotas Jonavos *Azotas* tapo pagrindu įkurti *Achemos koncerną*, kuris užsiėmė nebe tik chemijos pramone, bet ir maisto pramone, dujų gamyba, transportu, apgyvendinimu, energetika ir prekyba, dalis koncerno įmonių veikė kaip atskiros bendrovės ir atsidūrė stambiausių įmonių sąrašuose. Įsitvirtinusi pirmaisiais tiriamojo laikotarpio me-

⁴⁴ „Dėl specialios paskirties bendrovių ir jų veiklos sričių“ [interaktyvus], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legAct/lt/TAD/TAIS.15226/agcpUwyQUH>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁴⁵ Algis Žvirblis, „Privatizacija“ [interaktyvus], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/privatizacija/>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁴⁶ S. Vaitkevičius, 2015; S. Vaitkevičius, 2022; K. Kalasinskaitė, 2009.

tais, administracijos kilmės grupė dėl natūralios kartų kaitos, užsienio kapitalo atėjimo ir įmonių stambėjimo labai sumažėjo. Tiesa, būta ir reikšmingų išimčių – bent iki 2004 m. administracijos privatizuotos įmonės vis dar dominavo pieno perdirbimo pramonėje, žiniasklaidoje, reikšmingą dalį sudarė grūdų perdirbimo pramonėje, be to, susiformavo ir trys itin stambūs ir įtakingi koncernai: jau minėta *Achema*, Česlovo Karbauskio įkurtas *Agrokoncernas*⁴⁷ ir Adomo Balsio *Lytagra*⁴⁸. Iš administracijos kilusių verslininkų fenomenas minimaliai analizuotas Irminos Matonytės ir Ramūno Janušausko darbuose⁴⁹.

Galios struktūrų įkurti verslai – tai kompleksinė verslo kilmės grupė, kurią sudaro verslai, įkurti žmonių, kurie SSRS laikotarpiu buvo teisėsaugos pareigūnai, kariškiai, slaptųjų tarnybų ir sukarintų organizacijų nariai, o po 1990-ųjų įsteigė savo verslo įmones. Kaip ir administracijos privatizuoto verslo kilmės grupės atveju, įrodyti priklausomybę šiai verslo kilmės grupei gana sudėtinga, nes reikia rasti asmens biografijos faktus, įrodančius dalyvavimą minėtų organizacijų veikloje, dėl neigiamo tokių žmonių vertinimo šie verslininkai savo praeitį linkę slėpti. Tarp stambiausių Lietuvos įmonių šiai kilmės grupei pavyko priskirti tik 9 skirtingas įmones, iš jų tik 5 visiškai priklausė iš galios struktūrų kilusiems verslininkams. Ryškiausi su šia grupe sietini vardai – buvęs milicininkas Visvaldas Matijošaitis, sovietų armijos karininkas Andrius Linkus, buvęs prokuratūros darbuotojas Tadas Karosas ir trys KGB karininkai – Petras Vozbutas, Piotras Vojeika ir Arminas Kišonas⁵⁰. Nors galima daryti prielaidą, kad būta ir statytinių, nuslėpusių žmonių iš galios struktūrų dalyvavimą versle, matyti, kad ši verslo kilmės grupė nebuvo gausi ir įtakinga, vos keli asmenys sugebėjo tapti stambiais verslininkais, o iki šiandien sklandančios kalbos, jog KGB atstovai ilgainiui tapo „respektabiliu verslo elitu“⁵¹, bent atsižvelgiant į stambiausių verslo įmonių sąrašus, nėra pagrįstos. Istoriografijoje galios struktūrų įkurti verslai analizuoti gana fragmentiškai, daugiausia dėmesio skirta KGB, čia vertinga Arvydo Anušausko monografija ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro internetinis projektas, viešinantis Lietuvos KGB

⁴⁷ „Karbauskis Česlovas Vytautas“ [interaktyvus], in: <https://srsbv.lt/karbauskis-ceslovas-vytautas>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁴⁸ „Nuo Zagrės prie milijonų: iš žemės ūkio susikrovė turtus“, 2016-11-25 [interaktyvus], in: <https://www.tv3.lt/naujiena/verslas/nuo-zagres-prie-milijonu-is-zemes-ukio-susikrove-turtus-n889938>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁴⁹ R. Janušauskas, 2008.

⁵⁰ „Kovoje dėl Kauno mero posto traukiama ir milicininko korta“, 2015-03-06 [interaktyvus], in: <https://tv.rytas.lt/zinios/lietuvas-diena/2015/03/06/news/kovoje-del-kauno-mero-posto-traukiama-ir-milicininko-korta-194436>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; „Andrius Linkus“ [interaktyvus], in: <http://www.noriuzinoti.lt/lt/veidaknyge/158-verslininkai/1769-linkus-andrius>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; „Verslininko Tado Karoso kelias – nuo tardytojo iki areštanto“, 2012-08-13 [interaktyvus], in: <https://ve.lt/naujienos/kriminalai/verslininko-tado-karoso-kelias---nuo-tardytojo-iki-arestanto-790864>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; „LSSR KGB 5-osios tarnybos 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo P. Vozbuto 1988 m. raštas (...)“ [interaktyvus], in: <https://www.kgbveikla.lt/docs/show/268>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; „LSSR KGB „OP“ TARNYBA“ [interaktyvus], in: https://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_op.pdf, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; „LR Seimo spec. tyrimo <...> išvada dėl teikimo pradėti apkaltos procesą LR Seimo nariui Mindaugui Basčiui“, 2017-05-31 [interaktyvus], in: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=36260&p_k=1&p_t=173737, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁵¹ Romas Lazutka, „Prichvatizacija 2.0 – dar vienas smūgis visuomenės raidai“, 2024-07-11 [interaktyvus], in: <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/2316371/romas-lazutka-prichvatizacija-2-0-dar-vienas-smugis-visuomenes-raidai>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

agentus⁵², jų pagrindu nesunku kai kuriuos verslo savininkus identifikuoti kaip buvusius KGB atstovus.

Šalia galios struktūrų įkurtų verslų dera paminėti ir su nomenklatūra dažnai siejamą politikų verslo kilmės grupę. Politikų verslai siejami išimtinai su žmonėmis, kurie prieš įkurdami verslą buvo SSRS laikotarpio aukšto rango KP veikėjai arba po 1990-ųjų buvo Seimo nariai, ministrai, aukšto rango valstybės tarnautojai, ir eidami šias pareigas susikrovė verslui įkurti būtiną socialinį ar finansinį kapitalą. Nors politikai ir nomenklatūra istoriografijoje ir žiniasklaidoje gana dažnai minimi kalbant apie verslą⁵³, tarp čia pateikiamų stambiausių verslo įmonių tai rečiausiai pasitaikanti kilmės grupė – vos po kartą aptikta visu analizuojamuoju laikotarpiu ir šiek tiek išaugusi 2004 m. Iš anksčiau politika užsiėmusių asmenybių galima išskirti tik du: tai buvęs Lietuvos Respublikos prekybos ir materialinių išteklių ministro pirmasis pavaduotojas prekybos reikalams ir vėliau viceministras Česlovas Balsys, 1993 m. įkūręs trumpai veikusią, bet didele apyvarta pasižymėjusią įmonę *Prekybos akcinė bendrovė Ūkinės prekės*⁵⁴, ir komunistų partijos narys, Klaipėdos rajono pirmasis partijos sekretorius Rimandas Stonys⁵⁵, buvęs keleto įmonių akcininkas ir valdybos narys. Į stambiausių įmonių sąrašą patenka jo, kaip valdybos pirmininko, kontroliuotos įmonės *Klaipėdos kartonas* (valdybos pirmininkas 1995–2003 m.), *Minijos nafta* (2001–2005 m.), *Dujotekana* (nuo 2001 m.), jam 2004 m. priklausė ir stambus *Klaipėdos medienos* akcijų paketas⁵⁶. Toks Rimando Stonio iškilimas verslo elite byloja ir apie bendresnę tendenciją – nemažai buvusių politikų vėliau įsitraukė į Lietuvos verslą pabuvę savivaldybių tarybų ar Seimo nariais⁵⁷. Tačiau 1995–2004 m. daug dažniau verslininkai tapdavo politikais – taip atsitiko ir su Rolandu Paksu, Viktoru Uspaskichu, Antanu Bosu⁵⁸. Svarbu pabrėžti, jog politikai ir nomenklatūros atstovai verslo elite buvo retenybė ir tikriausiai daugiausia dėl šių asmenų viešumo buvo sudaromas įspūdis, kad būtent jie versle užima lyderių pozicijas.

⁵² A. Anušauskas, 2008; Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, *KGB veikla Lietuvoje*, 2011 [interaktyvus], in: <https://www.kgbveikla.lt>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁵³ Algirdas Katkus, *Nuo aušros iki sutemų*, Vilnius, 2008, 207 p.; I. Matonytė, 2001, p. 177–219.

⁵⁴ „Potvarkis 1991-10-12“ [interaktyvus], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5091>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; Aidas Pakrošnis, „Iš povo į kovus“, in: *Verslo žinios*, 1995-07-07.

⁵⁵ Ingrida Albrechtienė, „Ukrainos garbės konsulas Rimandas Stonys nešvenčia vardadienio“, 2002-09-28 [interaktyvus], in: <https://ve.lt/naujienos/visuomene/klaipedieciai/ukrainos-garbes-konsulas-rimandas-stonys-nesvenčia-vardadienio>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁵⁶ Nerijus Povilaitis, Ernestas Naprys, „FNNT įtarimų sulaukusio Stonio biografijoje – ne vienas skandalas: įtaka politikams, ginčai dėl užimtos valstybinės žemės“, 2021-03-03 [interaktyvus], in: <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/fntt-itarimu-sulaukusio-stonio-biografijoje-ne-vienas-skandalas-itaka-politikams-ginciai-del-uzimtos-valsybynes-zemes-86611501>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁵⁷ „Turtiniausi buvę politikai – komunistai, Seimo nariai ir premjeras“, 2018-12-13 [interaktyvus], in: <https://ve.lt/naujienos/lietuva/lietuva/turtiniausi-buve-politikai---komunistai-seimo-nariai-ir-premjeras-1681421>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁵⁸ „Rolandas Paksas“ [interaktyvus], in: https://www.vrk.lt/kandidatai-kandidatu-sarasai-2019-ep?srcUrl=/rinkimai/904/rnk1186/kandidatai/epKandidatasBiografija_rkndId-2415074.html, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; „Viktor Uspaskich“ [interaktyvus], in: https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/rinkimai/2004/seimas/kandidatai/kand_biog_1_294844.htm, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; „Antanas Bosas“ [interaktyvus], in: https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/rinkimai/2004/seimas/kandidatai/kand_biog_1_294846.htm, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

Užribio verslo kilmės grupė apima tris skirtingus užribio verslo pogrupius – tai asmenys, SSRS laikotarpiu užsiėmę pagrindžio verslu; verslai, vykde finansinius nusikaltimus, įvairias finansines machinacijas ir iš kriminalinės aplinkos atėję verslininkai. Kaip ir ankstesnių grupių atveju, siekiant nustatyti šią verslo kilmės grupę, būtina įvertinti verslo savininko biografiją, žmonės su veiklos užribyje patirtimi dažnai yra linke jos neafišuoti, todėl tenka naudotis įvairaus patikimumo šaltiniais. Iš stambiausių verslo įmonių Lietuvoje daugiausia su užribio kilme sietinų verslų būta pagrindžio verslininkų. Pavyzdžiui, nuo nelegalaus tekstilės verslo pradėję Arūnas Martinkevičius (*SBA koncernas*) ir Vladimiras Romanovas (*Dirbtinis pluoštas, Ūkio bankas*) aptariamuoju laikotarpiu sietini su 13 skirtingų įmonių⁵⁹. Nors pradėjo savo veiklą pogrindyje, šis priskyrimas nereiškia, kad jų kuriamos įmonės buvo neskaidrios ar užsiėmė nusikalstama veikla po 1990-ųjų. Finansiniais nusikaltimais užsiėmę verslininkai, vykdydami kriminalinę veiklą, panaudojo savo pačių įmones. Tarp stambiausių verslo įmonių tokios nusikalstamos kilmės pasitaikė bent 9 atvejai, visi minimų įmonių savininkai vėliau teisti. Daugiausia finansiniams nusikaltėliams priskirtinų įmonių buvo 1995 m. – tarp jų ir *Kauno holdingo kompanija* ir *EBSW*, visuomenėje plačiai nuskambėję teismo procesais⁶⁰. Tarp užribio verslo aiškiai dominuoja Kauno regionas: visi patekę į lenteles pagrindžio verslininkai ir didžiausiomis finansinėmis machinacijomis užsiėmusios bendrovės buvo iš šio miesto. Užribio verslo kilmės grupė stambiausių įmonių sąrašuose, nepaisant kelių pagrindžio verslininkų, nebuvo labai ryški, nes po 1995 m. neteko turėtos įtakos. O iš organizuoto nusikalstamumo kilusių akcininkų sąrašuose visai nepasitaikė, nors tokių įmonių šiuo laikotarpiu būta. Apie pagrindžio verslą ir finansinius nusikaltėlius rašyta nedaug, daugiausia informacijos išlikę atsiminimuose, žiniasklaidoje ir teismo dokumentuose, pagrindžio verslininkai šiek tiek tirti Brigitos Tranavičiūtės⁶¹.

Užsienio kapitalo kilmės grupė – tai užsienyje registruotų įmonių arba privačių asmenų naujai įkurtos arba privatizavimo būdu įgytos verslo įmonės arba jų dalis. Į šią kategoriją patenka ir užsienio lietuviai. Tai po valstybinių įmonių lengviausiai nustatoma kilmės grupė, nes dažniausiai straipsniuose aptariant įmonės steigimą ar veiklą pabrėžiama, kad ji yra nelietuviška. Užsienio kapitalo dalies nustatymas problemiškas tik mišriose grupėse, kur sunku įvertinti, kiek akcijų konkrečiu metu priklausė užsieniečiams. 1995 m. užsienio kapitalas daugiausia stengėsi privatizuoti jau esamas pramonės, maisto pramonės ir lengvosios pramonės įmones ir kurti naujas prekybos įmones. Šiuo laikotarpiu dauguma įmonių buvo mišraus pobūdžio ir užsienio investicijos jose sudarė tik dalį akcijų. Visiškai užsienio kapitalas 1995 m. iš stambiausių įmonių valdė tik po dvi alkoholio pramonės ir prekybos ir po vieną lengvosios pramonės ir statybos įmones. Laikotarpio pabaigoje užsienio kapitalas sugebėjo apimti beveik visų ekonomikos sektorių įmones (išskyrus tik žemės ūkio bendroves) ir tapti viena iš dažniausiai aptinkamų

⁵⁹ Arvydas Stašaitis, *Kaip kūrėme kapitalizmą*, Vilnius: Kitos knygos, 2021, p. 61.

⁶⁰ „Beveik visi „Kauno holdingo kompanijos“ vadovai išvengė baudžiamosios atsakomybės“, 2003-07-30 [interaktyvus], in: <https://www.delfi.lt/news/daily/crime/beveik-visi-kauno-holdingo-kompanijos-vadovai-ismenge-baudziamosios-atsakomybes-2666980>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁶¹ Dalius Dargis, *13 tamsaus lietuviško verslo paslapčių*, Vilnius: Šviesos takas, 2018, 544 p.; Alvydas Sadecakas, *Iš kriminalisto gyvenimo*, Vilnius: Alma littera, 2021, 399 p.; B. Tranavičiūtė, 2015.

kilmės grupių stambiausių įmonių sąrašuose. Tiesa, pažymėtina, kad ne visos užsienio kapitalo įmonės teikdavo savo apyvartos duomenis žiniasklaidai, lentelėse nėra didelių *Coca-Cola HBC Lietuva* ir *Philip Morris Lietuva* bendrovių. Užsienio investicijos yra itin plačiai Lietuvoje analizuota tema, dažniausiai tai darė ekonomistai, vadybininkai, analizuotos ir paskiros užsienio įmonės, esančios ir verslo elito sąrašuose⁶².

Tam tikro dėmesio reikalauja iš *perestroikos* laikų kooperatyvų kilusios įmonės, įkurtos 1987–1990 m. Lietuvai atkuriant nepriklausomybę, anot statistikos duomenų, veikė 4 949 kooperatyvai⁶³. Įrodinėjant priklausomybę šiai kilmės grupei, kooperatyvo įkūrimo faktas turi būti pateiktas steigėjo biografijoje, ne visais atvejais ši informacija viešinama. Atrodytų, kad kooperatyvų steigėjai turėjo pranašumą prieš kitas verslininkų grupes, nes jie jau buvo susipažinę su pagrindiniais rinkos dėsniais, nepaisant to, tarp stambiausių įmonių iš kooperatyvų kilusių būta santykinai nedaug. Iš visų iš kooperatyvų kilusių ar kooperatyvus įkūrusių asmenų privatizuotų bendrovių tik Valentino Milaknio 1989 m. įkurta informacinėmis technologijomis užsiėmusi *Alna* išlaikė savo pirminį veiklos pobūdį⁶⁴, o visos kitos tarp stambiausių patekusios įmonės buvo visiškai naujos ir neturėjo jokio ryšio su buvusiais kooperatyvais, išskyrus tik savininką ar akcininkus. Iš tokių dera paminėti Augustino Rakausko *Senukus*, Alvydo Stulpino *Pūtokšni* ir jau tarp karininkų minėto, 1989 m. kooperatyvą įsteigusio Andrius Linkaus *Algq*⁶⁵. 2004 m. pastebimas iš kooperatyvų kilusio verslo įmonių skaičiaus didėjimas, tačiau jis sietinas su kai kurių kooperatininkų perėjimu į investicines bendroves, o ne nuosekliu kooperatyvų augimu iki didžiausių Lietuvos įmonių. Kooperatyvų verslas analizuotas Brigitos Tranavičiūtės, tiesa, paprastai susitelkiama tik į jų veiklą iki 1990-ųjų⁶⁶.

Profesionalų įkurtas verslas – tai dažniausiai nedidelės laisvųjų profesijų atstovų įsteigtos įmonės, kuriose asmenys užsiima savo profesine veikla, šiuo atveju tai visos amatininkų, privačių gydytojų, teisininkų įmonės ir kt.⁶⁷ Siekiant nustatyti profesionalų verslą, būtina surasti įmonės savininko ar akcininko biografiją, kurioje būtų pateiktas jo išsilavinimas, jei išsilavinimas su vykdoma veikla nesusijęs ar susijęs tik iš dalies, šiai grupei verslas negali būti priskirtas. Nors profesionalų verslas dažniausiai yra smulkus, dalis šios kilmės įmonių patenka ir tarp stambiausiųjų. Aptiktos 9 skirtingos įmonės, kurios užsiėmė gana įvairiomis ekonominėmis veiklomis. Iki 1999-ųjų žinomos tik trys profesionalų įmonės (automobilių prekybos, IT ir odos dirbinių gamybos), o 2001 m. po krizės ir stambiosios pramonės įmonių nuosmukio matomas trumpalaikis profesionalų verslo iškilimas ir paplitimas statybos, vaistų prekybos, langų gamybos, kelionių organizavimo srityse. Kadangi

⁶² Čia paminėsime tik kelias ryškesnes disertacijas šia tema: A. Šimelytė, 2014; K. Kalašinskaitė, 2009.

⁶³ *Kooperatyvų veikla 1987–1990 metais*, Vilnius: Statistikos departamentas, 1991, p. 4.

⁶⁴ „Valentinas Pranas Milaknis“ [interaktyvus], in: https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/rinkimai/2004/seimas/kandidatai/kand_biog_1_295788.htm, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁶⁵ „Augustinas Rakauskas“ [interaktyvus], in: <https://jausmoprotas.lt/apie-mus/faktai>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18; „Alvydas Stulpinas“, in: *Kas yra kas. Tūkstanmečio žmonės*, Kaunas: Neolitas, 2009, p. 1176; „Andrius Linkus“ [interaktyvus], in: <http://www.norizinioti.lt/lt/veidaknyge/158-verslininkai/1769-linkus-andrius>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

⁶⁶ B. Tranavičiūtė, 2015, 174 p.; *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019, p. 131–157.

⁶⁷ „VMI paaiškina, kas yra „laisvųjų profesijų“ atstovai“ [interaktyvus], in: <https://aktualijos.lt/naujienos/2011/03/01/vmi-paaiskina-kas-yra-%E2%80%9Elaisvujų-profesijų-atstovai>, paskutinį kartą žiūrėta 2024-07-18.

profesionalų įmonių Lietuvoje būta daug ir tik kelios iš jų pateko į stambiausių įmonių sąrašus, galima kalbėti apie tam tikrą profesionalų įtakos didėjimą bent jau minėtose srityse po 2000-ųjų. Profesionalų verslas atskirai Lietuvos istoriografijoje nėra tyrinėtas, bet jo charakteristikos ir problemos kartais minimos kalbant apie šeimos verslą⁶⁸.

Verslas nuo nulio – kaip rodo pavadinimas, tai išskirtinės kilmės neturintis verslas. Žmonės, įkūrę tokias įmones, nepasižymėjo specifine praeitimi, galėjusia jiems padėti įgyti socialinį ar finansinį kapitalą, jie paprastai nebuvo įgiję verslui galėjusio pagelbėti išsilavinimo, o SSRS laikotarpiu neturėjo išskirtinių privilegijų, nei priklausė nomenklatūrai, nei buvo susiję su pogrindžio verslais ar kooperatyvais. Toks verslas būtent aptariamuoju laikotarpiu iškilo Lietuvos verslo lauke ir nors 1995 m. šios rūšies verslininkai dar dėl įtakos konkuravo su nusikalstamomis grupuotėmis, 2004 m. verslas nuo nulio jau dominavo ir galėjo konkuruoti su taip pat sparčiai iškilusiomis užsienio kapitalui priklausiusiomis bendrovėmis. Kadangi tai verslas nuo nulio, jo nustatymui tereikia peržvelgti įmonės savininko biografijos faktus ir įsitikinti, kad šis nėra susijęs su kitomis išskirtomis grupėmis. Nors iš pažiūros ši kilmės grupė neturi išskirtinių savybių ir tokie verslai stambiausių įmonių sąrašuose aptinkami visuose ekonomikos sektoriuose ir veiklose, matyti, kad dažniausiai šie verslininkai imdavosi tokios veiklos, kuri nereikalavo daug išteklių ir pirminio kapitalo, todėl buvo plėtojamos prekybos, transporto ir logistikos, IT ir telekomunikacijos ir paslaugų įmonės. Nors vėliau, sukopus pakankamai pinigų, iš administracijos ar valstybės buvo perpirktos kai kurios pramonės ar statybos įmonės, šios kilmės grupės iškilimas tiesiogiai koreliuoja su prekybos įmonių verslo elite dominavimu, tai neblogai atspindi ir turtingiausių žmonių sąrašai, kuriuose iki šiandien ryškiausi šie verslui nuo nulio priskirtini asmenys, užsiimantys prekyba: Nerijus Numavičius, Darius Mockus, Dainius Dundulis, Gintaras Kateiva. Ši verslo grupė dėl sėkmės istorijos ir praeities šleifo nebuvimo yra dažniausiai žurnalistų sudarytų verslo istorijai skirtų knygų centre, tokie turtingi verslininkai dažniausiai duoda interviu ir nėra linkę slėpti savo biografijos faktų⁶⁹.

2 lentelė. 1995–2004 m. Lietuvos didžiausių įmonių (Top 200) verslo kilmės palyginimas

Metai	Vals-tybinė	Admi-nistra-cija	Užri-bio	Teisė-sauga	Poli-tikai	Pro-fesija	Užsie-nio	Koo-pera-tyvai	Nuo 0	Mišri	N. d.
1995 m.	69	63	13	3	1	2	27	2	16	84	11
1997 m.	54	42	8	3	1	3	44	5	40	59	4
1999 m.	36	43	6	2	1	5	57	4	52	59	1
2001 m.	29	32	5	1	1	8	60	6	69	55	
2004 m.	18	32	7	4	3	3	67	7	69	40	
Vidurkis	41	42	8	3	2	4	51	5	49	58	3

⁶⁸ S. Bakšytė, O. Stripeikis, 2011, p. 22–30.

⁶⁹ Lietuvos verslo istorija, 2010; Visuomenės požiūris į verslininką, 2013; Verslo amžius, 1918–2018, I dalis, 2019.

Stambiausių verslo įmonių kaita kilmės požiūriu aptariamuoju laikotarpiu akivaizdi ir čia galima pastebėti mažiausiai keturias skirtingas tendencijas: 1) valstybinės ir administracijos kilmės verslo įtakos mažėjimas. Nuo 1995 iki 2004 m. stambiausių valstybinių įmonių sumažėjo tris kartus, o administracijos – perpus. Pirmaisiais keleriais analizuojamais metais, atrodytų, kad abiejų grupių kritimas bus panašus, tačiau administracijos privatizuotos įmonės išlaikė didesnę įtaką ir bent stambiausios iš jų dažniau sugebėjo prisitaikyti prie naujų sąlygų, o valstybės turto privatizavimas vyko visu aptariamuoju laikotarpiu, nedidelės valstybės ir savivaldybių paslaugų įmonės ilgainiui nusileido kitų kilmės grupių verslams; 2) kai valstybinio ir administracijos verslo kilmės įmonių skaičius mažėjo, verslo nuo nulio ir užsienio kapitalo bendrovių verslų įtaka sparčiai didėjo. Verslo nuo nulio skaičius atitinkamai padidėjo tris kartus, o užsienio kapitalo – šiek tiek daugiau nei dvigubai. Abi šios tendencijos neapsiriboja tik analizuojamuoju laikotarpiu – užsienio kapitalas ir verslas nuo nulio užima panašią, gal šiek tiek didesnę verslo elito dalį ir šiandien⁷⁰; 3) tarp verslo kilmės grupių neaptarta mišri kategorija, joje pateikiamos kelios skirtingos kilmės grupės arba itin didelis skaičius akcininkų, kurių kilmės nustatyti neįmanoma. 1995 m. 42 % visų stambiausių įmonių buvo mišrios, paprastai tai nulemdavo pinigų stygius steigiant naują įmonę, nedidelės užsienio investicijos, taip pat stambių pramonės bendrovių sudarytos sąlygos dalį akcijų įsigyti įmonės darbuotojams. Kaip matyti, tokių mišrios kilmės įmonių iki 2004 m. sumažėjo iki 20 %, ypač daug nulėmė didesnių užsienio investicijų pritraukimas; 4) visos kitos į tyrimą įtrauktos kilmės grupės, nepaisant dalies jų populiarumo viešojoje erdvėje, nebuvo labai įtakingos, sudarė tik nuo 0,5 iki 4 % visų aptariamų įmonių ir dažnu atveju stengėsi kiek įmanoma šlietis prie verslo nuo nulio ar užsienio kapitalo įmonių ir neakcentuoti savo išskirtinės praeities. Išimtimi čia dera laikyti tik užribio kilmės grupę, kurios 1995 m. pasiekti beveik 7 % tarp visų įmonių byloja apie laikotarpio pradžioje gajas socialines ir teisėsaugos problemas, tačiau jau po poros metų šios grupės įtaka sumenko ir daugiausia liko tik legaliai veikiantys buvę pagrindžio verslininkai. Nors čia kalbama apie verslo elitą ir didžiausias verslo įmones, visos išskirtos verslo kilmės grupės tikrai egzistuoja Lietuvoje, nors jų procentinė dalis visuomenėje gal ir nėra reprezentatyvi, bet aptariamuoju laikotarpiu įvykusios verslo kilmės transformacijos ir įsitvirtinęs modelis, kuriame verslas nuo nulio ir užsienio investicijos išstūmė valstybinį ir administracijos valdomą verslą, neapsiribojo tik dviem šimtais įmonių ir atsispindi net šiandienos verslo bendrovių žemėlapyje.

Išvados

Šiame tyrime analizuojami stambiausių Lietuvos įmonių reitingai 1995–2004 m. laikotarpiu. Šios stambiausios įmonės ir jų savininkai tyrimo kontekste yra vadinami Lietuvos verslo elitu.

- 1) Analizuojamuoju laikotarpiu Lietuvoje įvyko reikšmingų pokyčių, nulėmusių stambiausių Lietuvos įmonių kaitą ekonominių sektorių, regionų ir kilmės po-

⁷⁰ *Verslo klasė*, 2024, Nr. 3 (230), p. 118–154.

žiūriais. Labiausiai šias įmones ir jų raidą aptariamuoju laikotarpiu veikė 1991–1996 m. infliacija, 1998–1999 m. Rusijos ekonomikos krizė, Lietuvos politikų iniciatyva pasirinktas demokratiškas, privatų verslą skatinantis liberalios rinkos kelias, Tarptautinio valiutos fondo, Pasaulio banko ir Europos Sąjungos paskolos, rekomendacijos ir parama Lietuvos valstybei, valstybinių įmonių privatizavimas ir verslo populiarumas Lietuvos visuomenėje.

- 2) 1995–2004 m. buvo dinamiškas laikotarpis Lietuvos stambiausioms įmonėms: iš jų tik 16 % išliko čia nagrinėjamuose lyderių sąrašuose iki 2004 m., stambiausių verslo elito įmonių apyvartos suma per 10 metų išaugo 7,5 karto. 1995 m. verslo elito sąrašuose vyravo tik pavadinimą ar statusą pakeitusios sovietmečiu veikusios įmonės, jų buvo 88 %, 2004 m. senųjų įmonių sąrašė liko 44,5 %. Vyko ir Lietuvos verslo elito centralizacija didžiausiuose Lietuvos miestuose: penkiose mažesnėse Lietuvos apskrityse (Marijampolės, Alytaus, Telšių, Utenos ir Tauragės) buvo įregistruota 22,5 % stambiausių įmonių, o 2004 m. tokių teliko 11,5 %. Stipriausiai išaugo Vilniaus vaidmuo – jame registruotų įmonių padaugėjo nuo 31,5 % iki 44,5 %. Labiausiai keitėsi stambiausių įmonių ekonominė veikla: nuo 1995 iki 2004 m. 57 % susitraukė žemės ūkio, 46 % lengvosios pramonės, 18 % pramonės, bet 375 % išaugo IT ir telekomunikacijos bei 246 % prekybos įmonių skaičius. Tiesa, maisto pramonės, paslaugų, statybos ir NT bendrovių išliko panašiai. Nepaisant kaitos, verslo elitas išliko dominuojamas vyrų – 1995 m. iš 200 įmonių tik 6-ioms vadovavo moterys, o 2004 m. šis skaičius tepadidėjo iki 13.
- 3) Tyrime buvo išskirtos šios 9 skirtingos verslo kilmės grupės, įtrauktos į stambiausių verslo įmonių sąrašus: valstybinis, įmonių administratorių privatizuotas, užsienio kapitalo, kooperatyvų, galios struktūrų darbuotojų, politikų, nusikaltėlių, profesionalų ir verslas nuo nulio. Nustatyta, kad iš aprašytų grupių aptariamuoju laikotarpiu įtakingiausios buvo penkios: tai pradinio etapu sąrašuose dažniausiai aptinkamos įmonių administratorių privatizuoto verslo ir valstybinių įmonių grupės, 1995 m. trumpą laiką įtakingas buvęs užribio kilmės verslas ir dvi kilmės grupės, kurios išaugo ir tapo dominuojančios ir įtakingiausios 2004 m., – tai verslas nuo nulio ir užsienio kapitalo verslas. Tyrimas rodo, kad nepaisant visuomenėje paplitusios nuomonės, jog komunistų partijos nariai ar galios struktūrų atstovai yra privatizavę daug Lietuvos įmonių, tarp verslo elito tokių verslininkų būta itin nedaug. Prasmingiau aptariamuoju laikotarpiu kalbėti apie įmonių administratorių įtaką ir jos palaipsnių mažėjimą iki Lietuvai įstojant į Europos Sąjungą bei užsienio investicijų ir verslo nuo nulio reikšmės padidėjimą.

Bibliografija

- Akmenytė V., Milerytė G., Safronovas V., 2010 – Vilma Akmenytė, Giedrė Milerytė, Vasilijus Safronovas, *Rūmų istorija: vardai, vertybės, tradicijos: Prakybos, amatų ir pramonės rūmai Lietuvoje 1925–2010*, Kaunas, Lietuvos prekybos, pramonės ir amatų rūmų asociacija, 2010, 170 p.
- Anušauskas A., 2008 – Arvydas Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius: Atvažiavo meška, 2008, 252 p.

- Aslund A., 2001 – Anders Aslund, „Mitas apie gamybos nuosmukį žlugus komunizmui“, in: *Pinigų studijos*, 2001, Nr. 4, p. 47–66.
- Bakšytė S., Stripeikis O., 2011 – Silvija Bakšytė, Osvaldas Stripeikis, „Šeimos verslo įmonių valdymo ypatumai“, in: *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, in: *Akademija*, 2011, Nr. 2(26), p. 22–30.
- Bohle D., Greskovits B., 2012 – Dorothee Bohle, Béla Greskovits, *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2012, 304 p.
- Geleževičius R., 2003 – Rimgaudas Geleževičius, *Holokausto teisingumas ir restitucija Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę (1990–2003)*, Vilnius, LTU Leidybos centras, 2003, 259 p.
- Janušauskas R., 2008 – Ramūnas Janušauskas, „The Origins of the Power Elite in Lithuania with Regional Comparisons“, in: *Political Transformation and Changing Identities in Central and Eastern Europe, Cultural Heritage and Contemporary Change. Ser. 4A, Eastern and Central Europe; vol. 36, Lithuanian Philosophical Studies; 6*, Vilnius: Council for Research in Values and Philosophy, 2008, p. 85–100.
- Kalašinskaitė K., 2009 – Kristina Kalašinskaitė, *Tiesioginių užsienio investicijų poveikis ekonomikos plėtrai Lietuvos ir kitų Baltijos šalių pavyzdžiu*: daktaro disertacija, Vilnius: VGTU, 2009, 128 p.
- Katkevičienė E., 2015 – Eglė Katkevičienė, *Įmonių susijungimų ir įsigijimų sinergijos vertinimas*: magistro darbas, Akademija: Aleksandro Stulginskio universitetas, 2015, 63 p.
- Kropas S., Šidlauskas G., 2002 – Stasys Kropas, Giedrius Šidlauskas, „Tarpautinis valiutos fondas ir Lietuva: bendradarbiavimo bruožai bei perspektyvos“, in: *Pinigų studijos*, Nr. 3, 2002, p. 64–82.
- Kuodis R., 2008 – Raimondas Kuodis, „Lietuvos ekonomikos transformacija 1990–2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonomikos politikos klaidos“, in: *Pinigų studijos*, 2008, Nr. 2, p. 97–105.
- Lietuvos pramonininkų konfederacija*, 2009 – *Lietuvos pramonininkų konfederacija. Žvilgsnis į 20-ies metų kelią*, Kaunas: LPK, 2009, p. 33–386.
- Lietuvos verslo istorija*, 2010 – *Lietuvos verslo istorija*, sud. Liudvikas Gadeikis, Vilnius: Neolitas, 2010, 367 p.
- Matonytė I., 2001 – Irmina Matonytė, *Posovietinio elito labirintai*, Vilnius: Knygiai, 2001, 357 p.
- Mažylis L., 2006 – Liudas Mažylis, „Paramos smulkiajam ir vidutiniam verslui administravimo Lietuvoje europinis kontekstas“, in: *Viešoji politika ir administravimas*, 2006, Nr. 16, p. 37–45.
- Morkūnas M., 2017 – Mangirdas Morkūnas, *Lietuvos verslo grupių formavimosi veiksmų vertinimas*: daktaro disertacija, Vilnius: MRU, 2017, 202 p.
- Norkus Z., 2014 – Zenonas Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Aukso žuvis, 2014, 703 p.
- Nuo I. B. Volfo ir Engelmano iki Ragučio*, 2008 – *Nuo I. B. Volfo ir Engelmano iki Ragučio: alaus daryklos istorija, 1853–2008 m.*, sud. Vilma Akmenytė, Giedrė Milerytė, Kaunas: Kopa, 2008, 206 p.
- Petraitytė-Briedienė A., 2017 – Asta Petraitytė-Briedienė, *Kita karta: Lietuvos diplomatinė tarnyba 1990–1995 metais*, Kaunas, VDU, 2017, 150 p.
- Sipilā V., 2002 – Venla Sipilā, *The Russian Triple Crisis 1998: Currency, Finance and Budget. Working Paper No. 17*, London, University College London, 2002, 39 p.
- Starkevičiūtė M., 2013 – Margarita Starkevičiūtė, *Augimas ir iššūkiai. Lietuvos ekonomika 1990–2012 m.*, Kaunas: Technologija, 2013, 151 p.
- Šadžius L., 2004 – Linas Šadžius, „Lietuvos komercinių bankų ekstensyvi plėtra ir griūtis (1991–1996 m.)“, in: *Pinigų studijos*, 2004, Nr. 4, p. 5–30.
- Šimelytė A., 2014 – Agnė Šimelytė, *Tiesioginių užsienio investicijų politikos formavimas Baltijos šalyse*: daktaro disertacija, Vilnius: VGTU, 2014, 162 p.
- Tranavičiūtė B., 2015 – Brigita Tranavičiūtė, *Verslumo ir versliškos visuomenės formavimasis ir transformacijos Kaune XX a. 7–9-uoju dešimtmečiais*: daktaro disertacija, Kaunas: VDU, KU, 2015, 174 p.
- Vaitkevičius S., 2022 – Stasys Vaitkevičius, „Privatizavimo procesai 1991–2000 metais ir jų pasekmės Baltijos valstybėse“, in: *Teisės apžvalga*, 2022, t. 1, Nr. 25, p. 2–57.

- Vaitkevičius S., Birštonas R., 2015 – Stasys Vaitkevičius, Ramūnas Birštonas, *Valstybinio turto valdymas ir privatizavimas Lietuvoje 1992–2012 metais*, Vilnius: Registrų centras, 2015, 280 p.
- Vasinauskaitė R., 2010 – Rasa Vasinauskaitė, *Laikinumo teatras: lietuvių režisūros pokyčiai 1990–2001 metais*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, 415 p.
- Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, 2019 – *Verslo amžius 1918–2018, I dalis*, Kaunas: VšĮ Leidybos idėjų centras, 2019, 350 p.
- Vetlov I., 2002 – Igor Vetlov, „Lietuvos kainų kitimas ir jo veiksniai“, in: *Pinigų studijos*, 2002, Nr. 2, p. 24–44.
- Visuomenės požiūris į verslininką*, 2013 – *Visuomenės požiūris į verslininką: Koks ir Kodėl?*, LLRI tyrimas, Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013, 97 p.